

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПРОБЛЕМИ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ)

У статті розглядається історіографічний доробок українських науковців стосовно питання діяльності культурно-освітніх закладів Півдня України під час німецько-румунської окупації.

Ключові слова: історіографія, окупація, освітні установи, мистецтво.

В статье рассматриваются историографические наработки украинских исследователей относительно вопроса деятельности культурно-образовательных заведений Юга Украины во время немецко-румынской оккупации.

Ключевые слова: историография, оккупация, образовательные учреждения, искусство.

In the article historiography work of the Ukrainian research workers is examined in relation to the question of the South Ukraine cultural and educational establishments' activity during German-Romanians occupation.

Key words: historiography, occupation, educational establishments, art.

Друга світова і Велика Вітчизняна війна посідають важливе місце у сучасній історичній науці. Дослідження та вивчення цих подій завжди привертало увагу науковців і займали провідне місце в історіографії. Незважаючи на вагомий доробок, в історії німецько-румунської окупації залишаються проблеми, які вивчено поверхово, однобічно та фрагментарно. Мета нашої статті розглянути історіографічний доробок українських науковців стосовно питання діяльності культурно-освітніх закладів Півдня України під час німецько-румунської окупації.

Утвердження незалежності Української держави створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного по-справжньому наукового дослідження і висвітлення історії України періоду Другої світової війни. Головне завдання, що стоїть перед сучасними українськими істориками – це подолання нашарувань, штампів і стереотипів радянського типу, відмова від застарілих підходів до оцінювання подій війни, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років. Внаслідок значних суспільно-політичних змін в українській історичній науці відбувся перегляд методологічних підходів та зміна світоглядних орієнтирів. У сучасних істориків з'явилася можливість працювати над проблемами, які неможливо було розробляти за радянських часів через наявність жорсткої цензури та через недоступність таємних архівних фондів.

Провідними дослідниками з проблематики Другої світової війни у вітчизняній історіографії є О. Лисенко [33], В. Король [27;28;30], В. Кучер [31]. Спроба історіософського, теоретико-методологічного переосмислення подій Другої світової війни була започаткована М. Ковалем у розвідках першої половини 90-х рр. ХХ ст. [24;25] та узагальнена у дослідженні «Друга світова війна (1939-1945 рр.). Історіософські нотатки» [22]. Автор наголошує, що «в умовах торже-

ства «моменту істини» історіософське осмислення Другої світової війни і Великої Вітчизняної війни, як феномену рубіжної події в історії світу і України стало як першочергове завдання дослідників» [22, с.75]. У статтях М. Ковалю крім традиційних для попереднього періоду тем з'являються цілком нові – знищення і пограбування нацистами культурних цінностей українського народу, стан освіти, науки та культури, діяльність «Просвіти», які створювалися на окупованій території з метою підвищення освітнього та культурного рівня населення [21;26]. Автор доводить, що «ставлення нацистських окупантів до цінностей української культури визначалося нацистською шкалою «расової вартості» поневолених ними народів, серед яких українському, по суті, не знаходилося місця» [23, с.34]. Однак це не заважало їм цікавитися шедеврами української культури. З українських музеїв було вивезено не менше 330 тис. музейних експонатів та близько 21 млн. одиниць зберігання [23, с.40].

Цілком новою темою у порівнянні з попередніми дослідженнями стало релігійне життя населення України доби окупації. Проблематика відновлення діяльності та функціонування релігійних конфесій на окупованих територіях є на сьогоднішній день достатньо вивченою, оскільки була предметом досліджень Ю. Волошина [2], В. Гордієнка [13;14], І. Грідіної [15]. Ю. Волошин простежив еволюцію релігійної політики нацистів, що змінювалася в залежності від ситуації на фронті та активності руху опору, а також виділив особливості православного руху на окупованій території – існування Української автокефальної та Автономної православної церков. В. Гордієнко у релігійно-церковній політиці окупантів виділяє два основних напрями: прихований і відкритий. Перший був пов'язаний з язичницькими пошуками фашистських ідеологів, а другий виражався у прагненні нацистського ре-

жиму скрізь підкреслювати свою прихильність до християнських цінностей. Серед робіт останніх років можна виділити статтю Н. Столокос, яка присвячена конфесійній політиці окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» [54].

Нові підходи щодо висвітлення окупаційного режиму містяться підручниках та навчальних посібниках з історії України. У підручнику під загальною редакцією В. Смоля [20], є окремих розділ, присвячений встановленню та функціонуванню окупаційного режиму, але, на жаль, культурне життя та соціальне становище населення окупованих територій не розглядається. У підручнику О. Бойка «Історія України» [1] детально вивчається «українське питання» напередодні Другої світової війни у німецько-радянських переговорах, а також місце України у планах нацистів. У розділі про «новий порядок», на жаль, не порушуються питання культурно-освітнього положення населення окупованих територій. Серед навчальних посібників, що вийшли останнім часом, слід виділити публікацію В. Короля [29], що узагальнює новітній доробок українських істориків.

Особливу цінність для нашого дослідження представляє навчальний посібник І. Дробота, В. Кучера та П. Чернеги «Україна в Другій світовій війні» [17], у якому є розділ «Українська культура в роки війни». Характеризуючи ситуацію, що склалася на окупованих територіях, автори пишуть: «Е. Кох дозволив відкрити тільки початкові 4-річні школи для дітей віком від 9 до 12 років. Життя київських театрів – ім. Садовського під керівництвом М. Тинського та ім. Затиркевич-Карпинської під керівництвом Ю. Григоренка – відкритих у жовтні 1941 р., було більш ніж короткочасним. Вони «дожили» тільки до прем'єр і були закриті...» [17, с.107].

Колабораціонізм як явище залишається однією з актуальних проблем історії Другої світової війни. Саме українському аспекту цієї тематики присвячено монографію В. Шайкан [56]. Цінність роботи полягає у тому, що автор залучає методологічні підходи різноманітних наук, зокрема психології та соціології, визначає комплекс причин, що зумовили масштабність колабораціонізму на українських землях. Дослідниця розрізняє військовий колабораціонізм та колабораціонізм у сфері економіки, характеризує стосунки між інтелігенцією та окупантами.

Деяким аспектам культурно-освітньої політики німецько-румунського окупаційного режиму присвячено ряд досліджень українських науковців, які вийшли в 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. В. Ленська [32] доводить, що шкільна політика окупантів на захоплених територіях була одним із засобів поставити український народ в становище духовного кріпацтва. Головна увага у статті приділяється процесам відновлення по всіх областях невеликої кількості «народних шкіл» та їх функціонуванню. Автор також аналізує методи, які використовувала окупаційна влада, для поневолення та онімечення українського народу та наслідки нацистської шкільної політики, що призвели до бойкоту німецької школи та виникненню з боку дітей опору нацистам. Проте дослідниця не змогла в силу об'єктивних обставин повною мірою з'ясувати усі аспекти проблеми «виховної» політики окупантів.

Запровадженням нового порядку на окупованих територіях [43], вирішенням мовного питання за часів окупації [46], а також експлуатацією трудових ресурсів України на користь Німеччини [45] цікавився О. Потильчак. Для нашого дослідження особливо корисною є інформація, що міститься у його праці «Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні», що аналізує професійно-освітню політику окупантів [44]. На основі аналізу всього комплексу джерел автором зроблено спробу оцінити ступінь ефективності діяльності нацистів у напрямку відновлення мережі фахового навчання та професійної підготовки молоді в Україні за часів окупації. Усі заходи окупантів щодо відкриття мережі професійних закладів були спрямовані на створення ринку кваліфікованої робочої сили, не мали бажаних для нацистів результатів, тому що були непослідовними та носили обмежений характер.

Становище населення та його ставлення до «нового порядку» в перший період війни досліджує Ю. Ніколасць [41]. Автор визначає причини зміни ставлення населення до окупантів, серед яких можна виділити: нехтування прагненнями українців, політика геноциду, експропріація майна селян та мешканців міста, репресії щодо мирного населення, насильницьке вивезення людей до Німеччини. Така політика сприяла тому, що люди, які коливалися на початку війни стосовно того, на чий бік стати і кого підтримувати, через деякий час стали прихильниками радянської влади.

Специфічним аспектом вказаної проблеми є ставлення окупаційної влади до неповнолітніх громадян України, що стало предметом дослідження Г. Голища [8]. Автор проаналізував політику владних структур щодо неповнолітніх українців, систему освіти, дослідив мотиви і форми участі дітей в антинацистському русі Опору, виділив соціально-демографічні, медико-санітарні та психологічні наслідки окупаційної політики для неповнолітніх громадян.

Проблематикою театрального життя в окупованій Україні з кінця 80-х рр. займається В. Гайдабура [3;4;5;7]. Підсумком його наукових зацікавлень стала монографія «Театр, захований в архівах» [6], яка характеризується широкою документальною базою – архівні матеріали, мемуари, а також інтерв'ю з безпосередніми учасниками тих подій. На підставі проведеного дослідження автор розробив періодизацію театального життя в Україні. Також В. Гайдабура проаналізував склад театральних труп та їх репертуар. Ця монографія є першим спеціальним дослідженням з даної проблеми.

Тема вивозу культурних цінностей та їх повернення стала окремим напрямком наукового пошуку. У 90-х рр. ХХ ст. до неї звертаються П. Грімстед та Г. Боряк [16], Д. Мешков [34], М. Ткаченко [55], М. Дубик [18], Т. Себта [50;51;52]. Серед вищезазначених авторів, привертає увагу спільна праця П. Грімстед та Г. Боряка. Залучення широкого масиву архівних джерел зі сховищ США, Німеччини, Польщі, Чехословаччини, а також нещодавно відкритих архівних фондів у Москві, Львові, Києві та країнах Балтії дозволило авторам проаналізувати нову інформацію щодо трагічного винищення архі-

вних, бібліотечних і музейних цінностей, архітектурних пам'яток в Україні під час війни. Завдяки новим матеріалам автори, всупереч традиційним пропагандистським обвинуваченням в усіх втратах нацистів, доводять, що значна частина культурних пам'яток була злочинно знищена радянською адміністрацією ще під час відступу радянських військ у 1941 р. У роботах Т. Себти детально показана структура органів, які займалися збиранням, сортуванням та вивезенням культурних цінностей, включаючи й військову зону.

Вивчення «нової влади» як юридичної категорії дозволяє краще зрозуміти сутність окупаційної політики. Важливим у цьому сенсі є з'ясування системи функціонування та розподілу повноважень між складовими елементами окупаційної влади. Дослідження історико-правових проблем окупаційного режиму охоплює сферу наукових інтересів П. Рекотова. На його думку, створення достатньо розгалуженої системи адміністративних, каральних і судових органів було спрямовано на колонізацію та анексування окупованих територій [47;49]. Логічним продовженням його дослідницьких пошуків стала кандидатська дисертація [48], в якій автор визначив чітку структуру німецького окупаційного апарату на території України, як зони цивільного, так і зони військового управління. У дисертації проаналізовано систему органів місцевого самоуправління, структуру німецьких каральних та судових органів влади на території рейхскомісаріату «Україна», Трансністрії, генеральної губернії.

Останній час позначений значним зростанням суспільного інтересу до краєзнавства. Певну допомогу у вивченні культурно-освітніх процесів під час німецько-румунської окупації можна отримати з роботи В. Морока, Ф. Турченка «Історія рідного краю (Запорізька область): 1939-2003 рр.» [39], яка подає відомості щодо умов праці робітників, соціальних пільг періоду окупації, поступок в національно-культурному і мовному питаннях, кількості освітніх закладів на Запоріжжі. А також ряду праць, виданих дослідниками з Миколаєва: «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944», «Миколаївщина: літопис історичних подій», «Миколаївщина в новітній історії» [35;36;37], де визначається специфіка нацистської політики під час нищення культури та становища вищої освіти в роки німецько-румунської окупації.

Особливості окупаційного режиму на Півдні України досліджують М. Шитюк та Є. Горбуров [9;11;57;58;59]. Авторами на основі глибокого вивчення раніше закритих фондів архівів розкрито процес формування і діяльності партизанських і підпільних груп у тилу ворога на території Миколаївщини, простежується відмінність в діяльності ОУН (бандерівців) і ОУН (мельниківців) на Півдні України. У працях чимало місця відведено аналізу промахів, упущень, недоліків у діяльності ОУН на Півдні. Зокрема, надмірне зосередження уваги на пропаганді ідеї виключності української нації, що в умовах поліетнічного проросійського південного регіону відштовхувало від ОУН значні верстви населення.

Разом з тим, автори підкреслюють, що найсильнішим було українське підпілля якраз у Південній Україні й Трансністрії, які перебували під румунською окупацією. Досить докладно висвітлюються репресивні акції, терор нацистських органів проти ОУН. На основі вилучених з архівів документів автори доходять досить цікавого висновку: органи НКВС – НКДБ нерідко володіли більш достовірною і детальною інформацією про стан справ у середовищі українських націоналістів, ніж німецько-румунська окупаційна адміністрація. Отримана від агентів інформація дозволяла радянським спецслужбам адекватно реагувати на всі акції ОУН, а після вигнання окупантів – виявляти і знешкоджувати націоналістичні осередки, що вели боротьбу проти сталінського режиму.

У контексті повстансько-партизанського руху на Півдні України як загального історичного явища зробили спробу розглянути підпільно-партизанський рух опору в регіоні в роки Великої Вітчизняної війни миколаївські історики Є. Горбуров, Ю. Котляр, М. Шитюк [10]. Найбільшу частину їх монографії займає розгляд руху опору і націоналістичного підпілля на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни. Досить цікавим і змістовним у роботі є аналіз історіографії проблеми. Вказана монографія є кроком вперед по створенню узагальнюючих праць з історії Великої Вітчизняної війни.

Спробою синтетичного узагальнення спеціальних досліджень стосовно радянсько-німецької війни є четвертий том «Політичної історії України. XX століття» [42], що вийшов під керівництвом В. Кучера. У підготовці даного видання брали участь кращі науковці України. Авторський колектив зумів охопити значне коло питань військово-політичної історії України. Дослідники прагнуть переосмислити роль і місце України у Другій світовій війні, ними здійснена систематизація досліджень попередників, а період окупації розглядається докладніше, ніж в інших працях, присвячених цьому періоду.

Деякі аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє висвітлення в дисертаціях українських науковців: В. Нестеренко вивчає окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. [40], І. Іваньков розглядає питання окупаційної політики гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у рейхскомісаріаті «Україна» [19], І. Спудка – німецьку окупаційну політику в соціокультурній сфері [53], М. Михайлюк – агітаційно-пропагандистську діяльність окупаційної влади серед населення України [38], а згадуваний раніше Є. Горбуров – рух Опру та націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму [12].

Таким чином, сучасна українська історіографія зробила значний внесок у вивчення окупаційного періоду на території України. Після розпаду Радянського Союзу предметом досліджень українських науковців стали питання, пов'язані з матеріально-побутовими умовами періоду окупації, з релігійною політикою окупантів, достатньо вивченим на даний момент є театральне життя на окупованій території. Поза увагою дослідників не залишилися такі проблеми як вивезення культурних цінностей, стан освітньої сфери доби окупації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 656 с.
2. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. – Полтава: Полтавський державний педінститут ім. В.Г. Короленка, 1997. – 126 с.
3. Гайдабура В.М. Заложники історії // Запорізька Січ (Запоріжжя). – 1992. – 6 жовтня.
4. Гайдабура В.М. Поле любви и ненависти // Индустриальное Запорожье. – 1989. – 19-21 марта.
5. Гайдабура В.М. Радлов – раненое имя // Индустриальное Запорожье. – 1992. – 30 сентября.
6. Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах. – К.: Мистецтво, 1998. – 220 с.
7. Гайдабура В.М. Театральні есе журнального часу // Український театр. – 1989. – № 5. – С. 28-31.
8. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: Монографія. – Черкаси: Черкаський АНТЕї, 2005. – 323 с.
9. Горбуров Є.Г. Рух опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Геліон, 2002. – 246 с.
10. Горбуров Є.Г., Котляр Ю.В., Шитюк М.М. Повстансько-партизанський рух на Півдні України 1917-1944 рр. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2003. – 340 с.
11. Горбуров Є.Г., Шитюк М.М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 57 с.
12. Горбуров Є.Г. Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації. 1941-1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2003. – 18 с.
13. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 107-119.
14. Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 18 с.
15. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни: людський вимір: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2001. – 19 с.
16. Грімстед Кеннеді П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої Світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв АН УРСР. Археографічна комісія Українського наукового інституту. – Львів: Фенікс, 1992. – 120 с.
17. Дробот І.І., Кучер В.І., Чернеча П.М. Україна в Другій світовій війні: навч. посібник. – К.: ІЗІН, 1998. – 124 с.
18. Дубик М. До історії діяльності нацистських установ в Україні під час окупації у 1941-1944 рр. // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. 6. – С. 194-198.
19. Іваньков І.О. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна»: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Іваньков Ігор Олексійович. – К., 2006. – 238 с.
20. Історія України / Під ред. В.А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 416 с.
21. Коваль М.В. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941-1944) // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 37-41.
22. Коваль М.В. Друга світова війна (1939-1945 рр.). Історіософські нотатки. – К., 1999. – 75 с.
23. Коваль М.В. Пограбування та знищення фашистськими загарбниками музейних, архівних та бібліотечних цінностей України (1941-1944 рр.) // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. 6. – С. 34-42.
24. Коваль М.В. Україна у другій світовій і Великій Вітчизняній війнах 1939-1945 рр.: Спроба сучасного концептуального бачення. – К.: Вища школа, 1994. – 58 с.
25. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
26. Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку»: 1941-1944 рр. // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 15-38.
27. Король В.Ю. До питання про військові втрати України у роки Другої Світової війни // Сторінки воєнної історії. Зб. наукових статей. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 104-108.
28. Король В.Ю. Історіографія історії України періоду Другої світової війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія. Історія. – 2002. – Вип. 63-64. – С. 14-17.
29. Король В.Ю. Історія України. Навчальний посібник. – К.: Академія, 2005. – 496 с.
30. Король В.Ю., Мошик І.В. Фашистський окупаційний режим на Україні та становище інтелігенції // Трибуна. – 1997. – № 9-10. – С. 33-35.
31. Кучер В.І. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 103 с.
32. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81-86.
33. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1998. – 404 с.
34. Мешков Д. Нові господарі: дніпропетровські архіви за німецької окупації // Пам'ятки України. – 1994. – № 2. – С. 106-108.
35. Миколаївщина в новітній історії. 70-річчю утворення Миколаївської області присвячується: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во ПП Шамрай, 2007. – 280 с.
36. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / Кер. авт. колективу М.М. Шитюк. – Миколаїв: «КВІТ», 2004. – 503 с.
37. Миколаївщина: літопис історичних подій / Під заг. ред. М.М. Шитюка. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. – 709 с.
38. Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України у 1941-1944 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Михайлюк Марина Володимирівна. – К., 2006. – 287 с.
39. Мороко В.М., Турченко Ф.Г. Історія рідного краю (Запорізька область): 1939-2003 рр. / За ред. Ф.Г. Турченка: Підручник для 11 кл. загальноосвітнього навчального закладу. – 2-е вид., доп. і випр. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003. – 224 с.
40. Несторенко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Несторенко Вадим Анатолійович. – К., 2005. – 276 с.

41. Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця: Тезіс, 1999. – 64 с.
42. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 4. Україна в Другій світовій війні, 1939-1945. – К.: Генеза, 2003. – 584 с.
43. Потильчак О. «Новий порядок» в окупованій Україні (1941-1944) // Пам'ять століть. – 1999. – № 11. – С. 98-102.
44. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.). – К.: Міжнародна фінансова агенція. – 1998. – 36 с.
45. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В.Потильчак. – К., 1999. – 20 с.
46. Потильчак О.В. Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10-13.
47. Рекотов П. Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941-1944 рр. (історико-правовий аспект) // Право України. – 1997. – № 3. – С. 78-80.
48. Рекотов П.В. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. (Історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Харків, 1997. – 19 с.
49. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90-101.
50. Себта Т. Українські музеї під час окупації в роки Другої світової війни // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – С. 130-137.
51. Себта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Себта Тетяна Миколаївна. – К., 2000. – 225 с.
52. Себта Т.М. Документи Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації (1941-1944 рр.) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім М.С. Грушевського. – Т. 4. – К., 1999. – С. 398-412.
53. Слудка І.М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.). Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 276 с.
54. Столокос Н.Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941-1942 рр. // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 91-112.
55. Ткаченко М.І. Музеї України під час Другої світової війни (1939-1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 23 с.
56. Шайкан В. Ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в Україні в роки фашистської окупації // Архіви окупації. 1941-1944 / Держкомархівів України; упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 849-854.
57. Шитюк М.М. Діяльність Миколаївського підпільного «Центру» в світлі нових історичних джерел // Краєзнавча спадщина у відродженні національної школи. – Миколаїв, 1997. – С. 156-158.
58. Шитюк М.М. Діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» в світлі нових історичних джерел і документів (1942-1943) // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 101-107.
59. Шитюк М.М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини (1941-1944 рр.). – Миколаїв, 1996. – 72 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ю.В. Котляр – д.і.н., професор, ЧДУ ім. П. Могили;

В.М. Дарієнко – д.і.н., професор, Херсонський емоційно-правовий інститут.

© Н.В. Шевченко

Стаття надійшла до редакції 18.04.09